

Luleås röde patriark

– När Östen Johansson bestämde det mesta

Kjell-Arne Johansson

En gång för inte så länge sedan räckte det med att säga Östen. Alla luleåbor visste då att man menade Östen Johansson, drätselkammarens ordförande och stadens starke man från slutet av 1940-talet till 1967. Det var han som bestämde och som alla vände sig till. Han var Luleås röde patriark.

Under några höstveckor 1998 går jag omkring i Luleå och funderar på Östen Johansson. Hans person och hans tid fascinerar mig. Så nära och ändå så långt borta. Men när jag frågar folk är det knappt någon under 50 år som kan placera honom. Äldre luleåbor minns honom däremot mycket väl, ofta med stor sympati. De talar om en stark och hederlig politiker, om en enkel man med ett stort hjärta för de svaga.

Svenska revolutionen

Decennierna efter andra världskriget var på sitt sätt en revolutionär tid i Sverige. Människor födda runt 1900 upplevde då förändringar som var mer genomgripande än någon annan generation före dem upplevt. Det är rentav svårt att tänka sig att någon större revolution kan inträffa i framtiden. För kanske första gången i historien kunde ett helt folk kravla sig upp ur en grå och otrygg fattigdom.

För teoretiker må historien vara en historia om klasskamp eller om krig eller om tekniska landvinningar. Men för den stora majoriteten har det under århundradena och årtusendena handlat om svält och ständigt hotande katastrofer. Fram till 1920-talet hände det fortfarande att folk svält här och var i landet. Barn blev kortväxta. Gamlingar satt tandlösa och förnedrade på fattigstugor. Sedan kom 30-talet med depression, arbetslöshet och hårda politiska konflikter.

Efter andra världskriget var folks förväntningar enorma. De infriades i stor utsträckning – åtminstone vad gäller materiell utveckling. I backspegeln kan vi se att den ekonomiska utvecklingen från krigsslutet till mitten av 1970-talet var makalös i hela den industrialiserade västvärlden. Alla gamla rekord slogs. Särskilt Sverige gynnades av den stora efterfrågan på industriprodukter efter världskrigets förödelse. Fram till 1970 ökade landets produktion med närmare fem procent per år.

Den kulturella förändringen var minst lika stor, även om tänkesätt och attityder förändras långsammare än de materiella villkoren. Landsbygdsbefolkningen minskade kraftigt och städerna växte. Vi fick en utbildningsexplosion, en varuexplosion och mycket mera. En vanlig arbetare kunde kosta på sig sådant som enbart de mycket rika haft råd med ett par decennier tidigare, en bil eller en semesterresa exempelvis. Hans barn kunde på 60-talet ta studenten utan allt för stora familjeuppsparningar.

Den gamla världen försvann kanske snabbare i Sverige än någon annanstans i världen. Och få städer i landet förändrades så snabbt som Luleå. Befolkningen mer än fördubblades på 20 år, från 14 000 år

1940 till 30 000 år 1960, mycket tack vare Norrbottens järnverks tillkomst under 1940-talet. Nya bostadsområden som Malmudden och Örnäset byggdes upp i högt tempo. I den gamla stadskärnan symboliserades den nya tiden av Shopping, det nya stadshuset och Pontusbadet. Det gamla revs, saknat av ytterst få. Under i stort sett hela denna tid var Östen Johansson den dominerande lokale politikern.

Kommunalarbetaren

Östen Felix Vilhelm Johansson föddes 1905. Han var det äldsta barnet till Henrik och Hildur Johansson (född Östling). Fadern höll på med affärer av olika slag och modern var sjuksköterska. Under 1920-talet drev de ett bageri i hörnet Tullgatan-Köpmangatan, på samma plats där Svenska kommunalarbetsförbundet med flera fack nu har sina expeditioner.

Syskonskaran växte till fem barn. Modern drabbades av TBC och därför placerades de fyra äldsta barnen hos en barnlös moster, Sofia Östling, i Gammelstad. Sofia var småskollärarinna och enligt uppgift trivdes Östen bra med henne. Östens skolgång var kort. Han lämnade folkskolan som tolvåring med medelmåttiga betyg.

Han gick i bagerilära hos föräldrarna och under en kort period i slutet av 20-talet drev han bageriet på Tullgatan. Men redan 1924 hade han börjat få påhugg som arbetare i hamnen. 1929 finns han registrerad som besättningsman på stadens mudderverk. Senare kom han att arbeta som bland annat rörmontör på byggnadskontoret och maskinist på vattenverket. 1927 gifte han sig med den sex år äldre Anna Sandgren från Bensbyn och bildade familj. De första tio åren bodde familjen på Tullgatan/Köpmangatan för att därefter flytta till Lulsundet, där Östen som en av de första köpt tomt och byggt eget hus.

Han gick tidigt in i Svenska kommunalarbetsförbundets avdelning 102 och 1929 valdes han in i styrelsen som suppleant. Tydligt vann han snabbt medlemmarnas förtroende för redan året därpå blev han sekreterare i avdelningen och 1932 dess ordförande. Östen Johansson utvecklades till en skicklig förhandlare och blev en stöttepelare i avdelningen. Han sökte själv upp medlemmar för att informera om lediga jobb. Till de större framgångarna hörde att man lyckades stoppa fattigvårdsstyrelsens rätt att ta ut folk till snöskottning.

Ordförandeposten behöll han till 1941. Han valdes också in i Kommunals förbundsstyrelse, vilket ledde till många resor till Stockholm och någon gång även utomlands.

Den sturske fackordföranden retade vissa av stadens chefstjänstemän och somliga ville gärna bli av med honom. Vid åtminstone ett par tillfällen omplacerades han. En gång fick han en straffkommendering till stadens soptipp i Bergviken, försedd med ett salongsgevär för att skjuta råttor. Sådant glömde inte Östen Johansson. Det finns flera historier om hans självmedvetenhet. Sista gången, berättar en gammal kommunalare, som han blev omplacerad sade han till höga vederbörande att ”nästa gång är det din tur”. Så lär det också ha blivit långt senare.

Kritisk tid

1930-talet var en svår och orolig tid, inte minst i Luleå. Arbetslösheten var mycket hög. Under flera år var uppåt 40 procent av medlemmarna i den socialdemokratiska arbetarekommunen helt eller delvis arbetslösa. Östen Johansson gick själv ofta arbetslös under vintrarna i början av 30-talet. För att bidra till uppehållet ägnade han sig gärna åt jakt och fiske.

Motsättningarna mellan socialister och etablissemang var hårda – men tidvis var konfrontationerna mellan socialdemokrater och kommunister än mer oförsonliga. Arbetskonflikter var vanliga. Den häftigaste inträffade sommaren 1932, året efter dödsskjutningarna i Ådalen, i samband med en stuveristrejk. Reservpoliserna skickades upp från Stockholm och Göteborg för att skydda strejkbrytare i Södra hamnen och sätta skräck i de kommunistiska arbetarna. Demonstrationerna slogs våldsamt ner av poliserna med flera skadade som följd.

I stadsfullmäktige dominerade högerpartiet med stöd av de frisinna. I 1934 års kommunalval fick socialdemokrater och kommunister tillsammans majoritet. Det förändrade dock inte luleåbornas vardag särskilt mycket.

Östen Johansson såg nazismen som det stora hotet och förefaller att ha försökt spela en medlande roll mellan kommunister och socialdemokrater i mitten av 30-talet. Han var då ännu inte organiserad socialdemokrat. Våren 1936 skickade han, i egenskap av ordförande i Luleå fackliga centralorganisation, ut ett upprop till fackföreningar och arbetarepartier om ett enat 1 maj-firande. Det året vann vänsterkrafter, löst förenade i så kallade folkfronter, uppmärksammade segrar i Spanien och Frankrike.

”Händelserna i Spanien visar vilken kolossal makt arbetarklassen har när den uppträder enigt. Samma makt kan även den svenska arbetarklassen åstadkomma om den uppträder på enig front. (- - -) Första majdemonstrationen måste vara en demonstration mot fascismen, mot såväl den tyska nazismen som den italienska fascismen och mot de reaktionära och fascistiska krafterna här i landet. För den proletära internationella solidariteten.”

Uppropet var visserligen undertecknat av Östen Johansson, men jag tvivlar på att han formulerat det på egen hand. Östen var inte de politiska slagordens man. Hur som helst blev initiativet en framgång och socialdemokrater, kommunister och syndikalister samlades i en kraftfull manifestation.

Året därpå ville inte socialdemokraterna vara med längre. Det ledde till ett spänt förhållande mellan partiet och den fackliga centralorganisationen, inte minst till Östen Johansson. FCO-ordföranden anklagades för ett allt för nära samarbete med kommunisterna och för att försöka spela förmyndare över arbetarekommunen. Det senare var ju ett anmärkningsvärt påstående med tanke på att han inte ens var medlem partiet. Men jag tror att det säger något om den då drygt 30-åriga fackföreningsmannens pondus. LO-ledningen gick ut med ett cirkulär till landets fackliga centralorganisationer med innebörden att det var partiet som i sista hand skulle bestämma villkoren för gemensamma 1 maj-arrangemang. Östen och FCO i Luleå protesterade mot beslutet men rättade till sist in sig i ledet.

Trots – eller tack vare? – denna konflikt blev Östen Johansson medlem i Luleå socialdemokratiska arbetarekommun 1939. Det var ett parti där Karl Marx´ röst fortfarande hördes tydligt i partiprogrammet:

”Socialdemokratin skiljer sig från andra politiska partier därigenom, att den vill helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation och genomföra de utsugna klassernas sociala frigörelse... (- - -) Denna klasskamp skall icke upphöra, förrän samhället så omdanats, att den kapitalistiska utsugningen helt är upphävd, klassamhället faller och massfattigdomen avskaffat. Detta åter kan endast ske genom att

upphäva den privatkapitalistiska äganderätten till produktionsmedlen och lägga dem under samhällets kontroll...”

1942 års kommunalval innebar en stor framgång för socialdemokraterna. I Luleå tog de 19 av de 40 mandaten i stadsfullmäktige. Kommunisterna, som drabbats svårt av bannlysningar och stödet åt Sovjetunionens krig mot Finland, backade till 8 mandat. En av de nya socialdemokratiska ledamöterna från och med 1943 var Östen Johansson. En snabb karriär för en man som bara några år tidigare varit i konflikt med partiledningen.

DK-ordföranden

Östen Johansson arbetade under i stort sett hela 40-talet åt stadens byggnadskontor. Samtidigt reste han runt i länet och organiserade kommunalarbetare och fackliga centralorganisationer. Under kriget var han också aktiv i en Norgekommitté.

Han visade snabbt vad han gick för också i kommunalpolitiken. 1948 efterträdde han E P Lantz, en av arbetarrörelsens pionjärer i Norrbotten, som ordförande i drätselkammaren, den tidens kommunstyrelse. Nu växte också antalet kommunala uppdrag. Utöver beredningsnämnd, budgetberedning och kommunala bostadsförmedlingen satt han i minst sex olika kommittéer.

1949 anställdes Östen som ombudsman på heltid för Kommunal i Norrbotten och Västerbotten. Han skaffade en enkel expedition i hörnet Skeppsbrogatan - Norra Strandgatan, men under en stor del av tiden låg han ute på resor i detta gigantiska distrikt. Lägga därtill att han satt i Kommunals förbundsstyrelse, i SAP-distriktets verkställande utskott, i FCO, i landstinget, i lasarettsdirektionen, i NSD:s styrelse... Hans almanacka fulltecknades av möten och restider. Det blev allt mindre tid över åt familjen och åt hans främsta fritidsnöje: jakt med fågelhund. Söndagarna ägnade han ofta åt att skriva och läsa in sig i olika frågor. Under hela 1950-talet var han både ombudsman för Kommunal och drätselkamarordförande. Det var en något märklig dubbelroll som bör ha lett till vissa intressekollisioner, om inte annat så vid löneförhandlingar. En som var med berättar att det aldrig var några problem med de centrala avtalshöjningarna, men alla ören därutöver satt hårt inne. *”Det var som att ta från hans egen börs”*.

Luleås kraftiga expansion under 1940- och 1950-talen ledde till skriande brist på bostäder. Under åren 1948–1954 byggdes flera tusen nya lägenheter för att tillgodose efterfrågan. Östen engagerade sig starkt i mark- och bostadsfrågor och blev bland annat ordförande i stiftelsen Industribostäder som exploaterade Örnäset. Han deltog i många av stadens markinköp och skötte under många år den kommunala bostadsförmedlingen. Den som ville ha en lägenhet gick inte till någon tjänsteman, han eller hon gick direkt till Östen. *”Det kunde sitta tio-femton personer och vänta utanför Östens tjänsterum i Stadshuset”*.

Östen Johansson tyckte uppenbarligen om att ha direktkontakt med medborgarna. Var och varannan luleåbo över de 70 verkar någon gång ha fått en hjälpande hand av honom. Han engagerade sig i detaljfrågor på ett sätt som fortfarande var möjligt under 60-talet. På morgnarna for han ofta ut till olika kommunala arbetsplatser och pratade med folk. Han ville veta hur arbetena framskred och fick en detaljkännedom som ingen annan.

Östen drogs allt mer in i kommunala angelägenheter och fick därmed svårare att även hinna med ombudsmannajobbet. 1960 utsågs han till drätselkammareordförande på heltid och blev därmed Luleås förste heltidsanställda kommunalpolitiker.

Den stora personstriden

Det hårda arbetet slet på honom. Han hade länge haft diabetes och runt 1960 förvärrades sjukdomen. Ändå vägrade han att trappa ner och låta andra ta över. Somliga ansåg vid den tiden att han blivit något av en diktator. Inför sin 60-årsdag 1965 intervjuades han i Norrländska Socialdemokraten och fick då frågan om det rådde kommunal diktatur i Luleå. Det tyckte förstås inte Östen. Han hänvisade till att han och partiet fått väljarnas förtroende att leda utvecklingen. Det förtroendet drev honom att bita ihop. Antagligen hade han tänkt fortsätta fram till kommunsammanläggningen vid årsskiftet 1968/69.

Kritiken mot hans ledarstil fanns dock även internt och hade funnits där länge. Troligtvis förvärrades det hela av Östens sjukdom. Yngre socialdemokrater och kvinnor reagerade på hans hårdföra stil och, kanske det viktigaste, han kom på kant med Metall-facket.

Efter valet 1966, som var ett av socialdemokraternas bästa, tillspetsades motsättningarna i den nya fullmäktigegruppen. Östen Johansson ifrågasattes nu öppet. Det ledde till en mycket uppslitande konflikt som kulminerade på ett möte med 400 socialdemokrater på Folkets hus i september 1967. Då nominerades Östens starkaste konkurrent om inflytande i luleåpolitiken, stadsfullmäktiges ordförande Nils Malmgren, till ny DK-ordförande med bara några rösters övertikt. Östen Johansson fick inte ens en suppleantplats. Nomineringen överklagades förgäves till partistyrelsen av den förlorande fraktionen, som hävdade att valet inte gått rätt till.

Striden fortsatte med, på den tiden, uppseendeväckande anklagelser och motanklagelser. Östen Johansson kritiserade felaktiga krognotor och reseräkningar. När han skulle avtackas i en fullsatt sessionssal i december 1967 demonstrerade han genom att lämna sammanträdet. Den nya drätselkammaren påstod i sin tur att Östen tagit ut semesterersättning på ett felaktigt sätt och hotade med polisanmälan. Det var ett oerhört påhopp på en person som av alla betraktades som minutiöst hederlig.

Slutet blev på alla sätt tragiskt. Östen Johansson kände sig utfryst och blev allt bittrare. I ett öppet brev till partifolket skrev han: *"Min tanke på solidaritet och ett ärligt spel i maktkampen är rubbad, och det bittra slutet är att se att kamrater jag trott arbeta för samma mål, bidragit till att jag blivit friställd"*.

Plötsligt hade han blivit en sysslolös före detta DK-ordförande. Telefonen hemma i villan i Lulsundet var tyst. Hans sista år förmörkades dessutom av sjukdomen. Östen Johansson dog den 10 december 1973. *"Den starkaste kommunalman Luleå haft"*, var ett typiskt yttrande i kommentarerna efter hans död.

Typisk socialdemokrat

Hur ska man förstå Östen Johansson? Vad drev honom att pressa sig så hårt? Varför sade han inte tack och adjö i tid?

Trots att han är en central gestalt i efterkrigstidens Luleå finns det märkligt lite skrivet om honom. I arkiven finns visserligen en stor mängd protokoll där hans namn finns med, men det framgår sällan hur han tänkte och kände. Alltså tvingas jag efterhandskonstruera och spekulera.

När jag talar med folk som känt honom – tjänstemän, vänner och politiska motståndare – är alla överens om att han var en ovanligt viljestark och arbetsam människa. Han såg definitivt inte till egen vinning. Han verkade först för kommunalarbetarnas välfärd, sedan för det han ansåg vara hela stadens bästa. En gammaldags pliktänsla verkar ha drivit honom att göra det yttersta. Målet tycks ha varit att förvandla Luleå till ett exemplariskt folkhem. Invånarna skulle ha trygg försörjning, bo modernt och gärna rösta på socialdemokraterna.

Östen Johansson var inte heller den typen som smilade uppåt och sparkade nedåt. Snarare tvärtom. Många kan berätta om hur han alltid ställde upp och ville hjälpa folk. Han gav pengar till a-lagare, besökte gamla, hjälpte folk att skriva och deklarerat. Å andra sidan kunde han vara tuff och självmedveten mot andra makthavare. Detta gjorde honom älskad av småfolket och, till sist, respekterad av sina motståndare.

För mig framstår Östen Johansson som en rätt typisk representant för den segrande socialdemokratien på det lokala planet. Han var en pragmatiker som ville lösa folks praktiska problem och helst leverera resultat nästan direkt.

Jag tror inte att det är någon slump att det vanligaste adjektivet för att beskriva honom är ”stark”. Det är inte svårt att se patriarken bakom den välvillige mannen. Han arbetade hårt, unnade sig sällan semester – och blev förvånad och ledsen när någon vågade ifrågasätta honom. När han inte fick som han ville kunde han hota med att avgå. Välviljans pris var lojalitet och tacksamhet. Östen Johansson deltog i och ledde stadens explosionsartade utveckling efter andra världskriget. Somliga säger att det var han och några till som byggde stan. Men skulle Luleå ha sett annorlunda ut med någon annan än Östen vid rodret? Det tvivlar jag på. Han var trots allt mer en kommunalkamrer än en politisk visionär.

Men det finns något storslaget över den knubbiga och envise mannen. Han var med och muddrade Luleås farleder. Han drog kolkärror, lagade vattenläckor, vadade i Lulsundskanalen, satt på nätterna i vattenverket i Gäddvik. Genom facket och politiken fick han kontakt med en helt annan värld av siffror, sammanträden och förhandlingar. Den skolningen, parad med järnvilja och sunt förnuft, räckte långt när folkhemmet skulle inredas.

Det är faktiskt ganska imponerande.